

Streszczenie

Rozważania prowadzone w mojej pracy opierają się na założeniu, że wszystkie dziedziny sztuki mogą być z powodzeniem stosowane w ramach arteterapii. Podałam badaniu sztukę filmową jako potencjalne narzędzie oddziaływania o właściwościach terapeutycznych. Film jest bowiem tą dziedziną sztuki, która została najmniej opisana oraz zaprezentowana w publikacjach naukowych pod względem wykorzystania jej w działaniach leczniczych, a także usprawniających funkcjonowanie emocjonalne jednostek. Kryterium doboru przedmiotu badań stanowi możliwość przekazywania oraz wytwarzania emocji i myśli przez dzieła filmowe. Są to kluczowe właściwości nośnika sztuki, które przekonują o ich terapeutycznym potencjale.

Założeniem badawczym mojej rozprawy jest teza, że sztuka filmowa jest, ze względu na jej właściwości budzenia u odbiorców złożonych emocji i myśli, skutecznym i przydatnym narzędziem arteterapeutycznym. Celem prowadzonych badań w przedmiotowej pracy jest faktyczne i szczegółowe określenie terapeutycznych możliwości sztuki filmowej, a tym samym stworzenie swoistej teorii filmoterapii jako bazy wyjściowej do prowadzenia dalszych badań oraz sprawdzenia jej słuszności w praktyce.

Dla przeprowadzenia dokładnego badania przydatności sztuki filmowej w aspekcie terapeutycznym, podjęłam się analizy i interpretacji różnorodnych dzieł filmowych, o wielorakim charakterze. Wielorakość ta dotyczy poszczególnych rodzajów i gatunków filmu oraz odmiennych nurtów i szkół filmowych. Dla ukazania tkwiącego w filmie potencjału terapeutycznego, warunkiem koniecznym było także sięgnięcie do teoretycznych rozważań nad filmem ujmowanym jako wytwór działalności człowieka, będącym zarówno dziełem sztuki, jak i elementem kultury masowej. Analizie poddane zostały również pozycje polsko- i anglojęzyczne, dotyczące filmoterapii i jej wykorzystania w pracy z pacjentami i klientami, będącymi odbiorcami dzieł filmowych.

Najwcześniej datowane z przeanalizowanych przeze mnie publikacji o tematyce filmoterapii stanowią badania amerykańskie. Niektóre z nich prezentują naukowy opis terapii za pomocą filmu. W przeważającej ilości są to jednak teorie opierające się na wybranym konkretnym kierunku psychologii lub też psychiatrii. Publikacje te można zatem uznać za ważne, choć ograniczające się do wąskiego oglądu zagadnienia

filmoterapii. Niestety większość pozycji, jakie można odnaleźć na zagranicznym rynku wydawniczym, to materiały popularnonaukowe oraz poradniki pseudo-autoterapeutyczne. Zawarte w nich sugestie dotyczące oddziaływania poszczególnych dzieł filmowych na odbiorców z całą stanowczością można poddać w wątpliwość. Najczęściej gwarantują bowiem poprawę nastroju i rozwiązanie problemów widza po obejrzeniu danego filmu i odpowiedzeniu po jego recepcji na kilka zawartych w poradniku pytań. Tego typu działania nie są żadnym wyznacznikiem wartości dzieła filmowego pod względem terapeutycznym, ani skuteczności jego wpływu na odbiorcę. Sposób oddziaływania sztuki filmowej jest skomplikowany i wymaga szerszego omówienia rzeczywistego wywierania wpływu na sferę emocjonalną i poznawczą widza. Dlatego też tego typu publikacje nie stanowią rzetelnych źródeł zastosowania filmoterapii w praktyce.

W przeciwieństwie do zagranicznego piśmiennictwa, polskie publikacje naukowe poruszające temat filmoterapii ograniczają się do stosunkowo małej ilości pozycji. Wśród nich wymienić można artykuły, prace zbiorowe oraz monografie będące próbą uchwycenia istoty terapii przy pomocy filmu. Jednak w części z tych prac filmoterapia omawiana jest w sposób pobieżny. Również przywoływane teorie z zakresu psychologii nie zawsze potwierdzają przyjęte założenia autorów. Należy więc podchodzić do tych publikacji z ograniczoną dozą zaufania. Istnieją także internetowe materiały z kategorii popularnonaukowej lub quasi-naukowej, w przeważającej większości nieposiadające oparcia na wiarygodnych źródłach naukowych. Ponadto można odnaleźć w Internecie publikacje i wypowiedzi osób wykorzystujących metodę filmoterapii w praktyce w ramach czynności terapeutycznych, edukacyjnych, resocjalizacyjnych, prowadzonych różnorodnych warsztatów oraz innych tego typu działań. Aczkolwiek ich rzetelność jest różna, niemniej jednak stanowią one bogate źródło wiedzy praktycznej, umożliwiając weryfikację wcześniej przyjętych założeń, a także przyczyniają się do podjęcia własnych działań z zakresu filmoterapii.

W podjętej przeze mnie analizie dostępnego materiału źródłowego, nie ograniczałam się do pojedynczych teorii lub kierunków. Starłam się odnaleźć i poddać rozważaniom wszelkie koncepcje omawiające różnorodne sposoby i możliwości oddziaływania sztuki filmowej na odbiorcę. Chcąc być rzetelną w opisywanej metodzie filmoterapii, skorzystałam również z dorobku nauk takich, jak pedagogika, socjologia czy antropologia. Należy zaznaczyć, że nie wszystkie wykorzystane w przedmiotowej pracy materiały odnosiły się wprost do sztuki filmowej. Niektóre z nich poruszały się

w ramach terapii przez sztukę szeroko pojętej, inne odnosiły się do poszczególnych jej dziedzin. Przyjmując sztukę filmową za jedną z dziedzin artystycznej działalności człowieka, uważam za słuszne traktowanie filmoterapii jako równorzędnej pozostałym rodzajom terapii przez sztukę (plastykoterapii, muzykoterapii, dramie, choreoterapii, czy biblioterapii), czego potwierdzenie uzyskałam podczas prowadzenia krytycznej analizy literatury przedmiotowej.

Wyznaczony przeze mnie cel badawczy jest złożony i obejmuje wiele aspektów wartych poruszenia. W zebranych materiałach źródłowych analizuję wartość sztuki filmowej, jako potencjalnego narzędzia terapeutycznego oraz określam miejsce filmoterapii wśród poszczególnych metod nauk humanistycznych i społecznych. Rozważaniu poddaję także poszczególne aspekty i komponenty filmu będące elementami posiadającymi znaczenie terapeutyczne. Szczególną uwagę zwracam na estetyczną stronę oraz właściwości ruchomego obrazu filmu, język filmowy, sposoby prowadzenia narracji i obrazowego opowiadania filmowego oraz ukazania jego bohaterów, analizie poddaję również dźwięk, a szczególnie jego ważny komponent, jakim jest muzyka filmowa. Efektem przeprowadzonych przeze mnie badań jest prezentacja zaproponowanej teoretycznej podstawy filmoterapii oraz opracowanie koncepcji procesu działań filmoterapeutycznych, możliwych do podjęcia w działaniach praktycznych.

Biorąc pod uwagę główny cel postępowania badawczego, a mianowicie szczegółowe określenie terapeutycznych możliwości sztuki filmowej oraz stworzenie teorii filmoterapii jako bazy wyjściowej do prowadzenia badań analityczno-interpretacyjnych materiału filmowego przydatnego w postępowaniu arteterapeutycznym, należy stwierdzić, że prowadzone przeze mnie badania inklinują ku postępowaniu o charakterze jakościowym. W pracy zastosowano badania fenomenologiczne i hermeneutyczne w celu przeprowadzenia dociekań nad istotą i zastosowaniem filmoterapii w praktyce.

Praca składa się z sześciu rozdziałów tematycznych, podzielonych na trzy części: metodologiczną, teoretyczną i praktyczną. W skład części metodologicznej wchodzi dwa rozdziały. Pierwszy rozdział pracy przedstawia film jako dyscyplinę sztuki charakteryzującą się swoistym językiem o charakterze audiowizualnym i w specyficzny sposób oddziałującą na odbiorców poprzez budzenie emocji oraz uruchomienie operacji myślowych, związanych z analizą, interpretacją i wartościowaniem przekazu. W rozdziale wykorzystana została literatura przedmiotowa związana z definiowaniem filmu jako specyficznego fenomenu artystycznego

i komunikacyjnego. Krytyczna analiza tekstów, o charakterze fenomenologicznym i hermeneutycznym (rozumianym jako wyjaśniająca i odkrywająca sensy metoda badań humanistycznych), stanowi punkt wyjścia dla podjęcia dalszych rozważań nad specyfiką odbioru filmu przez widzów oraz nad istotą i zastosowaniem filmu fabularnego w arteterapii.

Rozdział drugi stanowi wykładnię zastosowanej przeze mnie metodologii. Zaprezentowałam w nim przyjęte postępowanie badawcze, określiłam cel pracy, problemy badawcze i hipotezy. Zastosowane w pracy metody badawcze związane są z fenomenologią i hermeneutyką. Przyjęta przeze mnie metodologia ma charakter eklektyczny i komparatystyczny zarazem; nie ograniczam się do jednego sposobu badania, lecz łączę strategie i dyskursy, aby w możliwie obszerny sposób zaprezentować poddany analizie fenomen. Badania tak prowadzone dają szansę na korzystanie z różnych obszarów i dyscyplin naukowych, takich jak humanistyka, kulturoznawstwo, psychologia, socjologia czy pedagogika. Jest to istotne w przypadku tematyki pracy związanej z różnorodnymi możliwościami wykorzystania filmu dla potrzeb arteterapii.

W skład części teoretycznej wchodzi trzy rozdziały. Trzeci rozdział pracy wskazuje na powiązania i usytuowanie filmoterapii pośród metod i obszarów zainteresowania filmoznawstwa, psychologii, pedagogiki, socjologii oraz antropologii kultury. Daje to szansę na nakreślenie podstaw teoretycznych filmoterapii w celu sformułowania autorskiej teorii filmoterapii, przydatnej w podjętych następnie rozważaniach o charakterze analityczno-interpretacyjnym, związanych z konkretnymi możliwościami zastosowania wybranych i poddanych analizie artefaktów filmowych dla celów arteterapeutycznych.

Czwarty rozdział pracy opisuje terapeutyczne właściwości poszczególnych rodzajów i gatunków filmowych oraz formalne i treściowe komponenty filmu wraz z ich znaczeniem i oddziaływaniem terapeutycznym. Zostały w nim również opisane zjawiska o charakterze negatywnym i zagrożenia wynikające z kontaktu widza z dziełami filmowymi. Rozdział zamyka ogólna analiza właściwości arteterapeutycznych filmu, poprzedzona rozpoznaniem filmów o charakterze terapeutycznym.

W piątym rozdziale został zaprezentowany autorski opis procesu działań filmoterapeutycznych. Określone w nim zostały podmioty filmoterapii, czyli osoby prowadzące i poddające się procesowi, opisano dobór narzędzi, metod i technik postępowania terapeutycznego z wykorzystaniem artefaktów filmowych oraz przebieg

działań filmoterapeutycznych. Odrębnym poruszonym w końcowej części rozdziału zagadnieniem jest autofilmoterapia, opisana jako metoda samorozwoju osobowości.

Ostatni, szósty rozdział pracy, stanowi jednocześnie trzecią, praktyczną część pracy. Zawiera on przykładowe propozycje analiz wybranych dzieł filmowych o potencjale terapeutycznym. Wybrane filmy poddane zostały opracowaniu z wykorzystaniem metod badawczych hermeneutyki (koło hermeneutyczne jako narzędzie interpretacji). Jest to nowe, autorskie ujęcie polegające na dostrzeganiu, analizowaniu i interpretowaniu tych elementów składowych filmu, które mogą mieć wpływ na emocje i myśli widza. Dzięki temu, terapeutyczne analizy i interpretacje wybranych dzieł sztuki filmowej mogą stać się podstawą do wykorzystania ich w praktyce, w trakcie prowadzonego procesu działań filmoterapeutycznych.

Mam nadzieję że prezentowana przeze mnie praca posiada charakter nowatorski. Ukazuje możliwości wykorzystania sztuki filmowej w ramach prowadzonych działań terapeutycznych oraz wyjaśnia podłoże i mechanizmy jej oddziaływania na odbiorców filmu. Prezentowane treści stwarzają ponadto możliwość podjęcia otwartej dyskusji nad zastosowaniem ich w pracy psychoterapeutów, trenerów, wychowawców, nauczycieli oraz reprezentantów wszelkich innych profesji, mających kontakt z człowiekiem, który posiada różnorodne dylematy i problemy, ale chce twórczo i skutecznie je rozwiązywać.

Abstract

The considerations in my work are based on the assumption that all fields of art can be successfully applied in art therapy. I examined film art as a potential tool of influence with therapeutic properties. Film is the field of art that has been least described and presented in scientific publications in terms of its use in healing activities, as well as improving the emotional functioning of individuals. The criterion for the selection of the research subject is the ability to transmit and produce emotions and thoughts through film works. These are the key properties of the art carrier, which demonstrate their therapeutic potential.

The research assumption of my dissertation is the thesis that film due to its properties of awakening complex emotions and thoughts in the audience, art is an effective and useful art therapy tool. The aim of the research conducted in this work is to actually and in detail determine the therapeutic possibilities of film art, and thus to create a specific theory of film therapy as a starting point for conducting further research and checking its validity in practice.

In order to conduct a thorough study of the usefulness of film art in the therapeutic aspect, I undertook the analysis and interpretation of various film works of a multiple nature. This multiplicity concerns individual types and genres of film and different trends and film schools. In order to show the therapeutic potential inherent in the film, it was also necessary to reach for theoretical considerations on film presented as a product of human activity, which is both a work of art and an element of mass culture. Polish and English-language items concerning film therapy and its use in working with patients and clients who are recipients of film works were also analyzed.

The earliest dated publication on film therapy I have analyzed is the American research. Some of them present a scientific description of therapy through film. For the most part, however, these are theories based on a specific direction of psychology or psychiatry. These publications can therefore be considered important, although limited to a narrow view of the issue of film therapy. Unfortunately, most of the items that can be found on the foreign publishing market are popular science materials and pseudo-self-therapeutic guides. The suggestions contained therein regarding the impact of individual film works on the audience can be definitely questioned. Most often they guarantee an

improvement in mood and solving the viewer's problems after watching a given film and answering several questions contained in the guide after its reception. Such activities are by no means a determinant of the therapeutic value of a film work, nor the effectiveness of its impact on the recipient. The manner of impact of film art is complicated and requires a broader discussion concerning the actual impact on the viewer's emotional and cognitive space. Therefore, such publications are not reliable sources testifying to the application of film therapy in practice.

In contrast to foreign literature, Polish scientific publications dealing with the subject of film therapy are limited to a relatively small number of items. These include articles, collective works, and monographs attempting to capture the essence of film-assisted therapy. In some of these works, however, film therapy is discussed in a cursory manner. Also, the cited theories in the field of psychology do not always confirm the assumptions of the authors. It is therefore necessary to approach these publications with a limited degree of confidence. There are also online materials from the popular science or quasi-scientific category, the vast majority of which are not based on reliable scientific sources. In addition, on the Internet you can find publications and statements of people using the film therapy method in practice as part of therapeutic, educational, resocialization activities, various workshops and other similar activities. Although their reliability varies, they nevertheless constitute a rich source of practical knowledge, allow for the verification of previously adopted assumptions, and also contribute to undertaking own activities in the field of film therapy.

In my analysis of the available source material, I did not limit myself to individual theories or approaches. I tried to find and consider all the concepts discussing various ways and possibilities of film art influencing the recipient. In order to be reliable in the described method of film therapy, I also made use of the achievements of such sciences as pedagogy, sociology, and anthropology. It should be noted that not all the materials used in this work referred directly to the art of film. Some of them dealt with therapy through broadly understood art, others related to its specific areas. Accepting the art of film as one of the fields of artistic human activity, I consider it right to treat film therapy as equivalent to other types of therapy through art (plastic art therapy, music therapy, drama, choreotherapy or bibliotherapy), the confirmation of which I obtained while conducting critical analysis of the subject literature.

The research goal I have set out is complex and includes many aspects worth discussing. In the collected source material, I analyze the value of film art as a potential

therapeutic tool and determine the place of film therapy among individual methods of humanities and social sciences. I also consider individual aspects and components of the film that are elements of therapeutic importance. I pay special attention to the aesthetic side and properties of the moving image of the film, the film language, the ways of narrating and pictorial film storytelling, and the manner of presenting characters. I also analyze the sound, and especially its important component, which is film music. The result of my research is the presentation of the proposed theoretical basis of film therapy and the development of the concept of the process of filmotherapeutic activities, which can be undertaken as part of practical activities.

Taking into account the main objective of the research procedure, namely the detailed definition of the therapeutic possibilities of film art and the creation of the theory of film therapy as a starting point for conducting analytical and interpretative research of film material useful in art therapy proceedings, it should be stated that my research is inclined towards qualitative proceedings. The work uses phenomenological and hermeneutical research in order to investigate the essence and application of film therapy in practice.

The work consists of six thematic chapters, divided into three parts: methodological, theoretical and practical. The methodological part consists of two chapters. The first chapter of the work presents film as a discipline of art characterized by a specific audiovisual language and influencing the audience in a specific way by awakening emotions and initiating mental operations related to the analysis, interpretation and evaluation of the message. The chapter uses subject literature related to the definition of film as a specific artistic and communicative phenomenon. Critical analysis of texts, of a phenomenological and hermeneutical nature (understood as an explanatory and sensising method of humanistic research), is the starting point for further considerations on the specificity of the film's reception by viewers and on the essence and application of feature film in art therapy.

The second chapter is an interpretation of the methodology I have used. In it, I presented the adopted research procedure, defined the purpose of the work, research problems and hypotheses. The research methods used in the work are related to phenomenology and hermeneutics. The methodology I have adopted is both eclectic and comparative; I do not limit myself to one way of studying, but I combine strategies and discourses in order to present the phenomenon under analysis in a manner as comprehensive as possible. Research conducted in this way gives an opportunity to use

various areas and scientific disciplines, such as humanities, cultural studies, psychology, sociology or pedagogy. This is important in the case of the subject of work related to the various possibilities of using film for the needs of art therapy.

The theoretical part consists of three chapters. The third chapter of the work indicates the connections and location of film therapy among the methods and areas of interest of film studies, psychology, pedagogy, sociology and anthropology of culture. This provides an opportunity to outline the theoretical foundations of film therapy in order to formulate an original theory of film therapy, useful in subsequent analytical and interpretative considerations related to specific possibilities of using selected and analyzed film artifacts for art therapy purposes.

The fourth chapter of the work describes the therapeutic properties of individual types and genres of film as well as the formal and content-related components of film along with their meaning and therapeutic impact. It also describes negative phenomena and threats resulting from the viewer's contact with film works. The chapter concludes with a general analysis of the artetherapeutic properties of the film, preceded by the diagnosis of films of a therapeutic nature.

The fifth chapter presents an original description of the process of film therapy. It defines the subjects of film therapy, i.e. people conducting and undergoing the process, describes the selection of tools, methods and techniques of therapeutic treatment with the use of film artifacts and the course of film therapy activities. A separate issue discussed in the final part of the chapter is auto film therapy, described as a method of personality self-development.

The last, sixth chapter of the work also constitutes the third, practical part of the work. It contains sample proposals for the analysis of selected film works with therapeutic potential. Selected films were analyzed with the use of hermeneutical research methods (hermeneutical circle as a tool of interpretation). It is a new, original approach involving perceiving, analyzing, and interpreting the film components that can affect the emotions and thoughts of the viewer. Thanks to this, the therapeutic analyses and interpretations of selected works of film art can become the basis for their use in practice, during the ongoing process of film therapy activities.

I hope that the work I present is innovative. It shows the possibilities of using film art as part of the conducted therapeutic activities and explains the background and mechanisms of its impact on the film's recipients. The presented content also creates an opportunity to start an open discussion on its application in the work of psychotherapists,

trainers, educators, teachers, and representatives of all other professions who have contact with people having various dilemmas and problems, but wanting to solve them in a creative and effective manner.